

Az egyháztörténet-írás története Magyarországon

Miskolc
Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
2022

Szerkesztette:

Fazekas Csaba

Rada János

© Szerzők, 2022

© Szerkesztők, 2022

Kiadó: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
3515 Miskolc-Egyetemváros
bolcsesz.uni-miskolc.hu

ISBN 978-963-358-267-1

ISBN 978-963-358-268-8 (pdf)

A kárpátaljai református egyháztörténet-írás forrásbázisának sajátosságai az 1944–1991 közötti időszakra vonatkozóan

Szamborovszkyné Nagy Ibolya

A magyar reformátusság történetének egy olyan sajátos aspektusát kutatjuk, amely területileg (Kárpátalja) és egyház-szerkezetileg (Kárpátaljai Református Egyház) a 20. században – bár kényszerűségből, a Kárpát-medencét ért többszörös területi szétszabdálás miatt – levált a mindenkori Magyar Református Egyházzal. A második világháború után a vidéket a Szovjetunió kebelezte be. Az ott élő magyar reformátusok számára akkor második kisebbségi létük vette kezdetét, amely azonban lényegesen különbözött a csehszlovákiai húsz évtől, ugyanis egy ateista ideológiát magáénak valló államban találták magukat. Arról, hogyan alakult ennek a maradék egyházszervezetnek és a kötelékébe tartozó közel százezer magyar reformátusnak a helyzete, még mindig nincs valós és teljes tudásunk, aminek elsődleges oka, hogy a témában eddig feltárt és ismert írott források száma elég alacsony. Jelen időben azt konstatálhatjuk, hogy az 1919-ban leszakadt, s később Kárpátalja néven ismert terület reformátusságának még a két világháború közötti 20 éve sincs teljes mértékben feltárva (bár erről a korszakról több részkutatási eredmény és egy összefoglaló munka is rendelkezésre áll¹), ám az 1944–91 közöttiről kevés esettanulmány született, mozaikos jelleggel. Ennek egyik oka egyértelmű a vidék periférikus helyzete, amely úgy a korabeli Szovjetunió (majd jelenlegi Ukrajna), mint a magyar nemzet szállásterületének térképén egy kicsiny sáv csupán, s talán ezért kiszorult a kutatások fősodorából. Meg esetleg azért is, mert a korabeli források a lehető legnagyobb szétszórtságot mutatják úgy területi, mint nyelvi szempontból egyaránt, pedig az eddigi

¹ PEYER-MÜLLER 1994.

feltérképező feltárások azt hozták felszínre, hogy a téma forrásbázisa mindemellett jelentős anyagmennyiséget mutat.

1. A levéltári források területi fellelhetősége és nyelvi sajátosságai

1.1 A történelmi háttér, ami determinált

A jelenlegi Kárpátalján élő reformátusok 1919-ig az egységes Magyar Református Egyház (MRE) Tiszántúli Egyházkerületéhez tartoztak, akiket az első világháborút lezáró szerződések levágtak nem csak az anyaországról, de a református egyháztestről is. Ezzel az első Csehszlovák Köztársaság legkelembb, Podkarpatszka Rusz nevű tartomány déli sávjában kerültek. A Ravasz László vezette MRE megpróbálta konszolidálni e leszakított gyülekezeteket, de a csehszlovák állam nem adott rá lehetőséget. Az adott helyzetben minden afelé tolt az elszakadt három egyházmegyét (Ungi, Beregi, Ugocsa-Máramarosi), hogy önálló egyházkerületet hozzanak létre. Annál inkább, mivel „a teljhatalmú miniszter kijelentette azt, hogy Podkarpatszka Ruszban a református egyháznak külön kell szervezkednie”.² Erre végül 1922. október 31-én került sor. A Lévára összehívott Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Református Egyház első törvényhozó zsinata 1923. június 18-án elismerte a Kárpátaljai Református Egyházkerület (KRE) megalakulását.³ Ez a helyzet 1938 végéig állt fenn, amikor is a revíziós politika eredményeként (az első bécsi döntés értelmében) a vidék délnyugati, zömmel magyarlakta területei visszakerültek Magyarországhoz. A területi visszacsatolást követően – a kényszerűség hatására létrehozott KRE-et felszámolták és az említett három egyházmegyét visszasorolták az 1919 előtti egyházkerületi beosztásba. Ám ez a helyzet is végül csak átmeneti jellegű lett, ugyanis 1944 őszén a vidékre beözönlő Vörös Hadsereggel együtt megérkezett a szovjethatalom is, és a bábállamként létrejött átmeneti államalakulat (Kárpátontúli Ukrajna) 1944. november 26-án kinyilvánította Szovjet-Ukrajnához (vagyis közvetve a Szovjetunióhoz) történő csatlakozását. Tehát ekkor még nem csatolták azonnal a Szovjetunióhoz, ugyanis de facto majd csak 1946. január 26-án léptek életbe a Szovjetunió törvényei a területen. Aztán 1991 decemberében széthullott Szovjetunió után (mivel a vidék az Ukrán Szovjet Szövetségi Köztársaság

² TÓTH 2011, 136.

³ FEDINEC 2002, 122.

adminisztratív területe volt) a függetlenségét kikiáltó ukrán utódállam határain belülre került.

1.2 Területi szórtság és nyelvi heterogenitás

A történelmi folyamatok okozta államhatalmi váltások miatt áll fenn ma az a helyzet, hogy a kárpátaljai református egyháztörténet-írás 20. századi forrásbázisa jelentős szétszórtságot mutat. A szétszórtság az írott források tekintetében három ország állami levéltárát, ill. ezen országok egyházi iratgyűjteményeiben és magánembereknél kallódó állapotokat takarnak. Ha közelebbről vizsgáljuk, akkor a jelentős anyagmennyiségű forrásbázis országokénti megoszlása ekképp alakult: Magyarországon kettő, Ukrajnában öt, az Orosz Föderációban egy levéltárban őriznek általunk bizonyítottan ismert és számottevő iratmennyiséget a kárpátaljai reformátusok történetéből (az 1944–91 közötti időszakból). Ez a nyolc levéltár (felügyeleti- és tulajdonjogi rendszere szerint) öt állami és három egyházi levéltárat jelent. A mindenkori forrásfeltárást befolyásolja még Kárpátalja periférikus volta is, mivel az ott élő egykori és jelenlegi egyházi személyek lakhelyváltottatásai miatt sok korabeli, de a korszakot érintő irat került át Kárpátaljáról Magyarországra és/vagy maradt magánkézen. Ezek nyomon követése szinte lehetetlen, ám néha a gondviselés útján, leszármazottaktól is kerülnek napvilágra vagy a kutató kezébe fontos iratok, dokumentumok.

Ismertetésünkben a levéltárak és anyagaik bemutatásakor nyugat-kelet irányban tartunk, amely egyben a kevesebb iratmennyiségtől a több felé történő haladást is jelenti. Az első ezek között az egyházi fenntartású Magyar Reformtus Egyház Zsinati Levéltára (Budapest), amely kapcsán azt konstatálhatjuk, hogy az ott őrzött iratok elsősorban azért fontosak, mert olyan dokumentumokat őriznek, amelyek máshol nem lelhetők fel. Ilyen például a 2.a. fond, amelyben az 1944 októberétől 1945 végéig a vidékről elmenekült lelkészek jelentkezési iratait gyűjtötték össze sok kérvénnyel, folyamodvánnyal, azokra történt válaszevelekkel és hivatali átiratokkal. Ugyancsak jelentős a téma feltárása szempontjából a 2.f. fond, amely az Egyetemes Konvent iratait tartalmazza, pontosabban a Külügyi bizottság iratai között a 41. dobozban a külföldi reformátusok ügyei tárgykörben született iratok találhatók meg 1949-ig folyamatos rendben, ám az 1948. évet követően nagy szórtságot mutatnak. Ez utóbbi gyűjtő-fond őrzi azokat az iratokat, amelyek az 1947-

ben Ravasz László, a Magyar Református Egyház Egyetemes Konventje lelkeszi elnökének azon kezdeményezése kapcsán képződtek, amikor a kárpátaljai reformátusoknak az orosz/szovjet evangéliumi keresztyén-baptisták szövetségébe történő felvételét kérte.⁴ Ezek az iratok zömében magyar nyelvűek, kivételt képez ez alól az Amerikai Déli Baptista Unió vezetőségével történt levelezés, amely angol nyelvű.

A másik magyarországi levéltár – a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen) – is egyházi tulajdonú, s ez is főleg az 1944–45. évekből rendelkezik fontos iratanyaggal, de ezekben is szétszórtak az iratok. Például az I. fondban az 1. Püspöki hivatal iratai, igazgatási iratok gyűjteményében⁵ szép számban találhatók jelentéseket a menekült, de szolgálati helyükre visszatérni nem tudó kárpátaljai lelkészekről, amelyek Révész Imre a tiszántúli püspöknek lettek címezve. Ezeken túl, szétszórtan, itt is előbukkannak más tematikáknál a vidékre vonatkozó információk, de a források nyelve kivétel nélkül magyar.

Átlépve kelet felé az országhatárt, Beregszász városában is érdemes egy egyházi levéltárat megemlíteni – a Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeumát –, amelyet magánlevéltárként tartanak nyilván. A gyűjteményben ritkaságszámba menő forrásokat, képeket, kéziratokat, leveleket őriznek, melyeket az egyházkerülethez tartozó református közösségek önkéntesen szolgáltatottak be a szovjet időszak végetértével a lelkeszi hivatalokban, parókiákon megmaradt dokumentumokból. Ezek az iratok szinte teljes mértékben egyházi belső anyagok és zömmel magyar nyelvűek, bár elvétve találunk szláv (orosz, ukrán) szövegeket is.

Kárpátalján, Ungváron még két levéltárban őriznek a témához kapcsolódó forrásokat. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban,⁶ a P-1490. fond a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa⁷ (VKÜT) kárpátaljai területi meghatal-

⁴ Erről bővebben: SZAMBOROVSKYNÉ NAGY 2020.

⁵ A 424. doboz vagy ilyen például a 470. doboz, amelyben Lajos Sándor esperes jelentései találhatók különböző tematikájú ügyekről.

⁶ A levéltár megnevezése ukránul: Державний архів Закарпатської області (Derzhavnij arhiv Zakarpats'koji oblasti).

⁷ A VKÜT fennhatósága alá tartozott minden, a Szovjetunióban államilag elismert felekezet és vallás, kivéve az Orosz Pravoszláv Egyházat, mert azt külön állami szerv felügyelte.

mazottjának iratait foglalja magába, amely a területi székhelyen az egykori Kárpátontúli Területi Végrehajtó Tanács mellett működött. Az említett fondban nem csak az említett VKÜT hivatalaiban képződött iratokat gyűjtötték össze, hanem a felekezetek előjáróitól, tagságától a területi meghatalmazotthoz intézett kérelmek, feljegyzések, beadványok, panaszok, stb. is. Ebből kifolyólag a fondban található iratok a vidéken használt nyelveken – mint a magyar, orosz, ukrán – egyaránt előfordulnak. A legtöbb iratot, amely eredetileg nem szláv nyelven született, lefordítottak ukrán és/vagy orosz nyelvre és hitelesítették a fordítását. Ennek ellenére nem elhanyagolható azon dokumentumok száma sem (elsősorban 1949-ig), amelyek csak eredeti, magyar nyelven kerültek lefűzésre.

A másik ungvári levéltár az Ukrajna Biztonsági Szolgálata Kárpátaljai Hivatalának Levéltára,⁸ amely az egykori szovjet belügyi szervek,⁹ majd a KGB¹⁰ által lefolytatott nyomozati anyagokat, kihallgatási jegyzőkönyveket és bírósági periratok anyagait őrzi.¹¹ Az egykor letartóztatott és elítélt református lelkészek periratai a P-2258. fond, 1. opiszában találhatóak.¹² A periratok terjedelmüket tekintve igen változók, ám a legkisebb is több mint 120–150 oldalt tesz ki. Terjedelmét tekintve a legnagyobb az ún. Keleti Baráti Kör hat tagjának – Huszti Béla, Pázsit József, Asszonyi István, Gulácsy Lajos, Kovács Zoltán, Györke István – bírósági iratait tartalmazó 5701. ügyirat, amely három kötetben 968 lapot (nem oldalt!) foglal magába. Az akták zöme tintával

⁸ A levéltár megnevezése ukránul: Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області (Arkhir Upravlinnia Sluzhbi Bezpeki Ukraini v Zakarpats'kii oblasti).

⁹ A szovjet Belügyi Népbiztosság orosz megnevezésének (rövidítése NKVD) az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között. Oroszul: НКВД – Народный комиссариат внутренних дел, kiejtése magyar átírásban Narodnoj Komisszariat Vnutrennyih Gyel.

¹⁰ KGB az Állambiztonsági Bizottság orosz megnevezésének rövidítése. Oroszul: КГБ – Комитет государственной безопасности, kiejtése magyar átírásban Komityet goszudarsztvennoj bezopasznosztyi.

¹¹ A biztonsági szervek levéltárának kutathatóságáról bővebben: SZABOROVSZKYNE NAGY 2016, 131.

¹² Az „opisz” a szovjet/orosz/ukrán levéltárakban alkalmazott kifejezés, magyarul a levéltári állag jegyzékének felel meg.

és kézzel írt kihallgatási, szembesítési és bírósági jegyzőkönyveket, határozatokat, nyomozati dokumentumokat tartalmaz, ám szép számmal akadt közöttük olyan is, ahol fényképeket, tárgyi bizonyítékokat, különböző iratok másolatait is csatoltak hozzájuk. A dokumentumok nyelve kizárólagosan szláv, de kevert, egy részük ukrán, más részük orosz, még egyazon aktán belül is.

Kelet felé tartva a következő város Kijev, ahol ugyancsak két állami levéltárban őriznek a kárpátaljai reformátusok történetét érintő iratokat. A legtöbbet Ukrajna Legfelsőbb Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltárában találni,¹³ ott is a 4648. fondban. Ez egy hatalmas iratgyűjtemény, amely a VKÜT különböző szintű hivatalaiban 1944 és 1991 között képződött dokumentumokat őrzi. A reformátusokról a 2., 4–5. és 7. opiszokban található anyagok mennyisége egyelőre felbecsülhetetlen mennyiségű, mivel az iratoknál (bár kronológia szerint történetek lefűzésre) az elsődleges rendezési elv mégis a közigazgatási területi megoszlás. Ezért gyakran ütközni abba a problémába, hogy az adott iratsomóba mégsem kerültek bele a kárpátaljai területi anyagok, hanem egy másik évhez csapták hozzá azokat. Viszont ahogy említettük, itt csak és kizárólagosan a VKÜT hivatalainak iratai találhatók, melyek nyelve elsősorban orosz, részben ukrán. A levéltár hivatalos honlapján elérhető a fondjegyzék listája és az opiszok tartalmi, annotált leírásai.¹⁴

A másik kijevi levéltár az Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára,¹⁵ ahol az 1. fondba kerültek bele olyan, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kommunista Pártja különböző szintű szerveinek határozatai, iratai, amelyek érintik a protestánsok és/vagy konkrétan a reformátusok felekezetét. Ennek a levéltárnak a honlapján is megtalálható a fondjegyzék, a fondokban található opiszok megnevezése, sőt még az iratsomók gyűjtőcímei is, de ezekből nem derül ki az iratok tartalma.¹⁶ Ezért a

¹³ A levéltár megnevezése ukránul: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Tsentrál'nii derzhavnii arkhiv vishchikh organiv vladi ta upravlinnia Ukraïni).

¹⁴ A levéltár hivatalos honlapja: <https://tsdavo.gov.ua/>.

¹⁵ A levéltár megnevezése ukránul: Центральний державний архів громадських об'єднань України (Tsentrál'nii derzhavnii arkhiv gromads'kikh ob'ednan' Ukraïni).

¹⁶ A levéltár hivatalos honlapja: <https://cdago.gov.ua/>.

honlap konkrét online kutatási előkészületekre nem alkalmas. Az iratok nyelve itt is kevert: ukrán és orosz.

Végül a legkeletibb levéltár, ahol a témában jelentős mennyiségű iratot őriznek, az a Moszkvában található Orosz Föderáció Állami Levéltárának 2. számú épülete, ahol a szovjet időszakban képződött iratokat őrzik.¹⁷ A levéltár 6991. fondjának 3–4. opiszában, elsősorban területi megoszlás szerint (ezért külön kiemelve találjuk a kárpátaljai területet), majd időrendbe szedve találhatóak a VKÜT területi, tagköztársasági és központi szerveinek hivatalaiban keletkezett dokumentumok. A levéltári források nyelve kizárólagosan orosz.

2. A forrásbázis iratainak jelleg szerinti sajátosságai

A téma feltárásának szempontjából egyértelműen a levéltári primer források képviselik a legnagyobb értéket, mégis a fent említett levéltárak iratai különböző szempont szerint dokumentálják a korszakot és témát. Mindenképpen négy, jól elkülöníthető forrástípust lehet beazonosítani az adatbázis hatalmas halmazában. A legnagyobb számban és terjedelemben (úgy az ukrán, mint az orosz állami levéltárakban) a források zömét a VKÜT különböző szintű hivatalaiban képződött iratanyag teszi ki, s ezért azok egyértelműen a szovjet állami struktúrák perspektívájából mutatják be az időszakot és a kérdést. A két kijevi és a moszkvai levéltárban szinte csak és kizárólagosan a hivatali jelentések, beszámolók, átiratok, utasítások, jellemzések, kimutatások vannak jelen, amelyek az éremnek csak egyik oldaláról számolnak be. Amennyiben csak ezeket vesszük forrásalapul, akkor releváns kauzalitási szempontok maradnak feltáratlanul és az egykor volt eseményeknek, emberi cselekedeteknek csak torz voltához jutunk.

Ugyancsak tendenciózusak az egykori KGB és szovjet belügyi nyomozati anyagok, kihallgatási jegyzőkönyvek és bírósági periratok anyagai. Mindig ki kell emelni, ezek a források ambivalensek, vagyis sem azt nem mondjuk, hogy egyértelműen effektív, sem azt, hogy egyértelműen potenciális forrásoknak tekinthetők csak.¹⁸ Krzysztof Brzechczyn nézetéből kiindulva¹⁹ azt

¹⁷ A levéltár megnevezése oroszul: Государственный архив Российской Федерации (Gosudarstvennyy Arkhiv Rossiyskoy Federatsii), a levéltár hivatalos honlapja: <https://statearchive.ru/>.

¹⁸ Erről bővebben: TOPOLSKI 1984, 324; TOPOLSKI 1983, 257.

gondoljuk, hogy mindezek ellenére ezek a források nagyon sok tényinformációt tartalmaznak az elítéltekről, a beidézett tanúkról, az egyházközségek tevékenységéről, viszonyairól, emberek egykori és akkori pozícióiról. Ennek ellenére (vagy pont ezért) minden egyes alkalommal külön és egyéni mérlegelést igényel azok valós és megbízható forrásként történő használata. Nem elég újra és újra a forráskritika használatára utalni (ezt a több száz, talán ezer oldal nyomozati anyag átolvasása után állíthatjuk), mivel a jegyzőkönyvekben megfigyelhető, miszerint egy idő után a kihallgatottak megváltoztatják véleményüket, ám azt sajnos csak találgatni lehet, miért és miért pont úgy, ahogyan. Nem elhanyagolható szempont a forráskritikánál az sem, hogy a vádlotként megjelenő emberek zöme eleve kiszolgáltatott helyzetben volt az államhatalom erőszak szervezeteivel szemben. Ehhez járult még hozzá, hogy a kihallgatás tolmács segítségével folyt, ugyanis az új hatalom nyelve az orosz/ukrán volt, a vádlottak zöme pedig nem beszélte azt. A fordítás (elfordítás) okozta problémák magukban a jegyzőkönyvekben többször is tetten érhetők (kihallgatásokat ismételték meg és tanúkat idéztek be újra az elírás/elfordítás miatt). Ezért nem lehet csak e kútfőkre alapozva tanulmányt írni avagy konklúziókat levonni, mert egyszempontúvá tennék a kutatási eredményeket.

A harmadik csoportot az egyházi szervezeteknél keletkezett iratok teszik ki, amelyek önmagukban szintén nem adnak lehetőségek a korabeli események széleskörű feltárására és értelmezésére. Rájuk ugyan az vonatkozik, mint a fenti két forrástípusra.

És végül a forrásbázis egy sajátos részét képezik a korabeli események szereplői (elsősorban lelkészek) által írt visszaemlékezések, önéletírások, amelyek tartalmának forráskritikai vizsgálata során nagyon sok ellentmondás került napvilágra. Ezeket az írásokat úgy kezelhetjük, mint amelyek „értékes, de fokozott ellenőrzésre szoruló írások, inkább önigazolások. Hallgathatnak esetleg olyan történésekről, amelyek esetleg más megvilágításba helyeznék az emlékező életművét. Általában ügyelnek arra is, hogy korábbi, már túlhaladott, netán veszélyes nézeteik ne derüljenek ki”.²⁰ Mivel az emlékezet vitás és részrehajló voltáról mindeztidáig sokszor és sok helyen megfo-

¹⁹ BRZEHCZYN 2014.

²⁰ BALOGH 2007, 2.

galmazott kritikák az esetek zömében helytállóak, ennek ellenére (jelen téma esetében) azok mellőzése mégsem lehetséges, hiszen a memoárokat, mint az egyén által megélt múlt személyes lenyomatait (akár az oral historyt, bár erősen szubjektív forrásként) be lehet, néha kell is, emelni kontrolpontokként a kutatásokba.

3. Összegzés

Végül megállapítható, hogy a kárpátaljai református egyháztörténet-írás 20. század második felének forrásbázisa jelentős területi szétszórtságot mutat, hiszen három ország (Magyarország, Ukrajna, Orosz Föderáció) öt városában (Budapest, Debrecen, Ungvár, Kijev, Moszkva) nyolc gyűjteményt foglal magába. Ezek közül három egyházi, öt pedig állami felügyeletű intézmény. A források nyelve elsősorban és zömmel szláv (orosz, ukrán), részben magyar és pár angol. Minden levéltárban más szempont szerinti az iratok csoportosítása, illetve a kutathatóságuk és a kutatók általi hozzáférés is igencsak változatos képet mutat. Az egykori Szovjetunió területén működő levéltárakban őrzött iratok között minimális az átfedettség, inkább kiegészítik egymást, mint duplikálják.

Ami megjegyzendő és kiemelendő még, hogy a kijevi és moszkvai levéltárak úgy a levéltári állag jegyzéke, mint az iratcsomók (levéltári ügyiratok) számát és terjedelmét tekintve hatalmas mennyiséget képviselnek, melyekben jelentős mennyiségű a magyarság múltját érintő dokumentumok aránya.

Források

Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeuma

Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області /Arkhiv

Upravlinnia Sluzhbi Bezpeki Ukraïni v Zakarpats'kii oblasti/ Ukrajna Biztonsági Szolgálat Kárpátaljai Hivatalának Levéltára.

Государственный архив Российской Федерации /Gosudarstvennyy Arkhiv Ros-sijskoj Federatsii/ Orosz Föderáció Állami Levéltára

Державний архів Закарпатської області /Derzhavnij arhiv Zakarpats'koï oblasti/

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України /Tsentral'nii derzhavnii arkhiv vishchikh organiv vladi ta upravlinnia Ukraïni/ Ukrajna Legfelsőbb Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára
Центральний державний архів громадських об'єднань України /Tsentral'nii derzhavnii arkhiv gromads'kikh ob'ednan' Ukraïni/ Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára.

Bibliográfia

BALOGH 2007

BALOGH Margit: Az egyháztörténet-írás főbb forrásai. *Múlt-Kor*, 2007. augusztus 16. Internet: https://multkor.hu/20070816_az_egyhaztortenetiras_fobb_forrasai?pldx=2 (Letöltés: 2022.07.27.)

BRZECHCZYN 2014

BRZECHCZYN Krzysztof: The Reliability of “Files” and Collaboration with the Security Service (SB) in Poland: An Attempt at a Methodological Analysis. *Hungarian Historical Review* 3/2, 2014, 257–284.

FEDINEC 2002

FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002.

PEYER-MÜLLER 1994

Fritz PEYER-MÜLLER: *A Kárpátaljai Református Egyházközség történetét a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1994.

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY 2016

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: „Amiről sokáig beszélni sem volt szabad.” Lapok Nagybereg meg nem írt történelméből. In: *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Szerk. MOLNÁR D. Erzsébet–MOLNÁR D. István. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2016, 130–153.

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY 2020

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: „Többet tenni most nem lehet. Irattárba!” A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről. (1947) In: *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*. Szerk. KISS Réka–LÁNYI Gábor. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 377–398.

TOPOLSKI 1983

Jerzy TOPOLSKI: Teoria wiedzy historycznej. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1983.

TOPOLSKI 1984

Jerzy TOPOLSKI: Metodologia historii. Warsaw, PWN, 1984.

TÓTH 2011

TÓTH Zsuzsa: A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása, egyházmegyéinek küzdelmei a Csehszlovák Köztársaság kötelékében. (1920–1928) *Acta Beregsasiensis* 10/1, 2011, 135–141.

A kötet tanulmányainak szerzői

Bárány Zsófia: tudományos kutató, OSZK Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport; baranyzsofi@gmail.com

Bodnár Mónika: muzeológus, Herman Ottó Múzeum;
bodnar.monika.hermuz@gmail.com

Csepregi Zoltán: egyet. tanár, Evangélikus Hittudományi Egyetem;
zoltan.csepregi@lutheran.hu

Csíki Tamás: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK; csikit@freemail.hu

Erős Vilmos: egyet. docens, Debreceni Egyetem BTK;
eros.vilmos@gmail.com

Érszegi Márk Aurél: diplomata, Vatikán-szakértő; merszegi@gmail.com

Fazekas Csaba: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK;
fazekas@uni-miskolc.hu

Galán-Fazekas Ibolya: PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK
Történettudományi Doktori Iskola; fazekasibolyadiana@gmail.com

Gárdonyi Máté: egyet. tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem HTK;
gardonyi.mate@htk.ppke.hu

Gózszy Zoltán: egyet. docens, Pécsi Tudományegyetem BTK;
gozsy.zoltan@pte.hu

Hegyi Ádám: egyet. docens, Szegedi Tudományegyetem BTK;
hegyi@bibl.u-szeged.hu

Hiába Krisztina: PhD-hallgató, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola;
krisztina.hiaba96@gmail.com

Holló Péter: rektorhelyettes, Sola Scriptura Teológiai Főiskola;
hollo78@gmail.com)

Janka György: főisk. tanár, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola;
gyorgy.janka@gmail.com

Klestenitz Tibor: tud. munkatárs, Nemzeti Közszerzői Egyetem; OSZK
Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport; klestibor@yahoo.com

Kovács Kálmán Árpád: tud. főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet
és Levéltár; kovacskaalmanarpad@gmail.com

Kónya Annamária: egyet. docens, Eperjesi Egyetem;
annamaria.konyova@unipo.sk

-
- Kruppa Tamás: tud. főmunkatárs, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; kruppat@gmail.com
- Mirák Katalin: elnök, Magyarországi Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottsága; katalin.mirak@lutheran.hu
- Molnár Dávid: PhD-hallgató, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola; segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára; molnar.davi@gmail.com
- Mózessy Gergely: igazgató, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár; mozessy.gergely@puspokseg.hu
- Petheő Attila: tud. munkatárs, Selye János Egyetem RTK; petheoa@uj.s.sk
- Puchinger Noémi: vallástudomány MA szakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem BTK; puchinger.noemi@gmail.com
- Rada János: adjunktus, Miskolci Egyetem BTK; rada.janos@uni-miskolc.hu
- Sarnyai Csaba Máté: egyet. docens, Károli Gáspár Református Egyetem BTK; sarnyai.csaba.mate@gmail.com
- Sárai Szabó Katalin: tud. főmunkatárs, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye; sszkata@gmail.com
- Süttő Szilárd: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK; sutto.szilard@uni-miskolc.hu
- Sz. Nagy Gábor: tud. munkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem HHK; sz.nagy.gabor@gmail.com
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya: egyet. docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola; szamborovszkyne.nagy.ibolya@kmf.org.ua
- Tóth Krisztina: levéltári delegátus, Vatikáni Magyar Levéltári Kirendeltség, Magyarország Szentszéki Nagykövetsége; TothKrisztina@mfa.gov.hu
- Tömösközi Ferenc: adjunktus, Selye János Egyetem RTK; tomoskozif@uj.s.sk
- Udvarvölgyi Zsolt András: főisk. tanár, Miskolci Egyetem BTK; zsolt.udvarvolgyi@uni-miskolc.hu
- Vámosi Katalin: muzeológus, Herman Ottó Múzeum; vamosikat@gmail.com

Tartalom

Horváth Zita: Előszó	5
Gárdonyi Máté: Katolikus egyháztörténet teológia és történettudomány határán	7
<i>14–17. század</i>	
Süttő Szilárd: Nagy Lajostól Zsigmondig: Magyarország főpapjai egy korszakváltásban és a történetírásban	22
Csepregi Zoltán: A személyes emlékektől a kanonizált hagyományig: a magyarországi reformáció historiográfiája a kora újkorban	32
Kónya Annamária: Szlovák reformátusok – egy ismeretlen és elignorált téma a szlovák történetírásban	44
<i>18–19. század</i>	
Góczy Zoltán: Az egyháztörténet-tanítás és az egyháztörténet-írás szerepe és kölcsönhatása a 18. század második felében	56
Galán-Fazekas Ibolya: Egy fehér folt: a 19. század eleji jozefinizmus problematikája	68
Fazekas Csaba: A magyarországi egyháztörténet-írás általános jellemzői, 1830–1870	82
<i>A dualizmus kora</i>	
Kovács Kálmán Árpád: Vallás-, egyház-, politika-, eszme-, társadalom- és fogalomtörténet határvidékein. A dualizmus kori magyar református öntudatvizsgálat módszertani problémái.....	94
Rada János: Risorgimento-képek a magyar egyházi historiográfiában.....	106
Molnár Dávid: A keresztényszocialista mozgalom és ideológia narratívái a magyar történetírásban.....	117

20. század

Csíki Tamás: Egy katolikus évkönyv az egyháztörténet-írás megújításának jegyében. A <i>Regnum</i> az 1930-as években	128
Sarnyai Csaba Máté – Puchinger Noémi: Az erdélyi magyar katolikusok impériumváltás utáni helyzetének értelmezési irányai az elmúlt évtizedekben	138
Sz. Nagy Gábor: Az állami nyomásgyakorlás és az egyházi ellenállás lehetőségei az 1949 és 1956 közötti propagandaanyagok vizsgálata kapcsán	153
Mózessy Gergely: A kommunista egyházüldözés egyházi narratívájának sajátosságai	166

Egyháztörténész-portrék

Kruppa Tamás: Károlyi Árpád és az „első osztrák-magyar kiegyezés”	178
Klestenitz Tibor: Jellemrajzok a katolikus egyház életéből. Bangha Béla kísérlete a történelmi tudat formálására, 1909	187
Erős Vilmos: A szellemtörténet Debrecenben: Ifjabb Révész Imre	197
Petheő Attila: Tárnok Gyula szürke könyve – egy elfeledett dokumentumgyűjtemény a Felvidékről.....	208
Vámosi Katalin: Bartha Béla római katolikus pap visszaemlékezése mint az egyháztörténet-írás sajátos emléke, forrása.....	217
Janka György: Pirigyi István, a görögkatolikus egyháztörténész	231
Érszegi Márk Aurél: Érszegi Géza javaslatai a vatikáni levéltári kutatásokra	240

Nők és női szerepek az egyháztörténet-írásban

Bárány Zsófia: Az egyháztörténet-írás sajátos forrásai: centrum-periféria kutatás – nők az egyházban	250
Sárai Szabó Katalin: Konzervatív nőmozgalmak a 19. század végén és a 20. század elején a nőtörténeti és egyháztörténeti kutatások tükrében	260

Egyháztörténet-írás és levéltári források

- Tóth Krisztina: A magyar egyháztörténet-írás 20. századi vatikáni forrásai –
forrástípusok és hasznosításuk.....274
- Mirák Katalin: Evangélikus egyháztörténet-írás – evangélikus
sajtóságokkal. Dióhéjban a Magyarországi Evangélikus Egyház
tényfeltáró bizottságának munkájáról (2005–2022)287

Egyháztörténet-írás és levéltári források a Felvidéken és Kárpátalján

- Tömösközi Ferenc: A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház
levéltári iratanyagainak feltárása és kutatása..... 300
- Szamorovszkyné Nagy Ibolya: A kárpátaljai református egyháztörténet-
írás forrásbázisának sajátosságai az 1944–1991 közötti időszakra
vonatkozóan..... 310
- Hiába Krisztina: A kárpátaljai római katolikus egyháztörténet kutatási
lehetőségei..... 321

Kisebbségi felekezetek egyháztörténet-írása

- Holló Péter: Kisebbségi felekezetek történetírása. Hiányok és feldolgozottság a
kisebbségi létszámú keresztény felekezetek történelmében.....332
- Udvarvölgyi Zsolt András: A történelmi múlt szerepe a Magyar Iszlám
Közösség önképében.....338

Egyháztörténet-írás és helytörténet

- Hegy Ádám: Elhallgatott múlt: egyháztörténet-írás Vésztőn 1714 és
1794 között.....352
- Bodnár Mónika: Görögkatolikus egyházi közigazgatás és anyaegyházak
a Miskolci Egyházmegyében362
- A kötet tanulmányainak szerzői.....374